

امام باقر و اصل امامت

راهنمای مطالعه

«اندیشه‌های نخستین شیعی: تعلیم امام محمد باقر» نوشته‌ی دکتر ارزینا ر. لالانی (آی. بی. توریس لندن و نیویورک، با همکاری مؤسسه‌ی مطالعات اسماعیلی، لندن، ۲۰۰۰)

جامعه‌ی مسلمانان جامعه‌ای است کثرت‌گرا و همیشه چنین بوده است. چند دهه پس از وفات حضرت محمد (ص)، جهان مسلمانان تبدیل به موزاییکی چندین‌تکه از فرهنگ‌های مختلف شد. تنوع فرهنگ با تنوع عقاید و اندیشه‌ها همراه شد. بلافاصله پس از وفات پیامبر، جامعه‌ی نوپای اسلامی با نخستین بحران خود یعنی مسأله‌ی رهبری مسلمانان رو به رو شد: پس از پیامبر چه کسی باید رهبری امت را به عهده بگیرد؟ مسلمانان بر سر این مسأله دچار اختلاف شدند و با گذشت زمان، این مقوله تبدیل به کانون پدیدار شدن برداشت‌های مختلف از امر ولایت و رهبری شد و مهم‌ترین این برداشت‌ها عبارت بودند از قرائت شیعی، سنی و خارجی^۱. اعتنا به این نکته مهم است که هر چند زمینه‌ی همه‌ی این تفسیرهای از روزهای نخستین تاریخ اسلام فراهم بود، عقاید و باورهای جامعه‌های شیعه و سنی تنها با گذشت دوره‌ای طولانی تبلور یافتند.

در قیاس با خصلت متنوع این شکل‌گیری‌ها در تاریخ صدر اسلام، تحقیقاتِ امروزی درباره‌ی این دوره تا همین اواخر عمدتاً از نگاه سنی دیده می‌شد و با صبغه‌ای سنی ظاهراً می‌شد. در کنار دلایل دیگر، یک دلیل این امر تا حدی این بود که منابع شیعی در دسترس محققان قرار نداشتند. آثار محققانی همچون ولادیمیر ایوانف، لویی ماسینیون و هانری کربن گام بزرگی در اصلاح این وضعیت برداشته و آثار شیعی متعددی را آشکار ساختند. یکی از پیامدهای ارزشمند انقلاب ایران در سال ۱۹۷۹ افزایش علاقه‌ی پژوهشی با تاریخ و عقاید مسلمانان شیعه بود^۲. علی‌رغم همه‌ی این تحولات، هنوز می‌توان ادعا کرد که مرحله‌ی نخستین اسلام شیعی هنوز از توجه درخور پژوهشی برخوردار نشده است. لذا، در این راستا، کتاب دکتر ارزینا لالانی درباره‌ی تاریخ اولیه‌ی تشیع اثری است

^۱ هر چند خوارج نخستین گروهی بودند که از پیکره‌ی بزرگ‌تر مسلمانان جدا شدند، امروزه آن‌ها تنها در اقلیت اندکی در چند کشور زندگی می‌کنند.

^۲ هاینس هالم، تشیع (ادینبورا، ۱۹۹۱)

این کتاب نخستین روایت قاعده‌مند از زندگی، کار و آموزه‌های امام محمد باقر، یکی از فرهیخته‌ترین مسلمانان قرن ۲ هجری/۸ میلادی به زبان انگلیسی است. این کتاب با استفاده از منابع شیعی اسماعیلی و دوازده امامی که تا به حال عمدتاً مغفول مانده‌اند، تلاش دارد تا سهم عقلانی امام محمد باقر را برجسته سازد. این مشارکت‌های امام باقر در بستر فضای دینی، اجتماعی، سیاسی و عقلانی زمان فهم می‌شوند. در این میان به نقش اساسی امام باقر در صورت دادن به کارکرد و ماهیت امامت توجه خاص می‌شود.

برای آن‌ها که به تحولات مفهوم امامت علاقه‌مند هستند، این کتاب، اثری است ارزش‌مند. این کتاب هم‌چنین برای کسانی که علاقه‌مند به تاریخ اولیه‌ی تشیع و هم‌چنین تاریخ عقاید و رابطه‌ی میان اندیشه‌ها و جامعه به طور کلی هستند، جالب توجه خواهد بود.

این نکته که آثار شیعی بسیاری اندکی از زمان خود امام باقر بر جای مانده است، کار هر نویسنده‌ای را دشوار می‌کند و او را با کار دشوار واری واری کردن منابع و احراز صحت اطلاعات مواجه می‌کند. با توجه به این امر، وسعت منابعی که در این کتاب به کار گرفته شده‌اند ستودنی است. بسیاری از آثار به کار رفته در این تحقیق متعلق به قرن سوم ه. ق. / ۹ م. در تاریخ اسلام است. لذا، این منابع تصویری که از جایگاه امام باقر ارایه می‌کنند، تصویری است که بیش از یک قرن پس از حیات او فهمیده شده است. نویسندگان این منابع مطمئناً متأثر از شرایط سیاسی، عقلانی و اجتماعی زمان خود بوده‌اند. به عبارت دیگر، این منابع بعدی «نه تنها عقاید مسلمانان زمان را نشان می‌دهند بلکه آینه‌ای نیز هستند که آرزوها و آمال شیعیان و آگاهی‌های آن‌ها را باز می‌تاباند»^۴.

ساختار کتاب

فصل نخست کتاب تحولات تاریخ شیعی را از زمان حضرت علی تا امام باقر پی می‌گیرد. در این چهارچوب، پدیدار شدن جنبش‌های مختلف عقلی، دینی و سیاسی دیگر نیز بررسی می‌شود. این فصل چکیده‌ای روان از اتفاق‌های مهم تا زمان امام محمد باقر ارایه می‌کند. جنبش شیعه، که در وفاداری‌اش به حضرت علی (ع) اتفاق نظر دارد، در این دوره متشکل است از گروه‌هایی که توسط «اعضای مختلف خاندان علی بن ابی‌طالب که به تدریج رو به

---

^۳ عزیز اسماعیل و عظیم نانجی در مقاله‌ای با عنوان «اسماعیلیان در تاریخ» در کتاب «سهم اسماعیلیان در فرهنگ اسلامی» (ویراسته‌ی سید حسین نصر، تهران ۱۹۷۷) به ناکافی بودن مطالعات در زمینه‌ی تشیع و به ویژه اسماعیلیان اشاره می‌کنند و آن را به عوامل متعدد امروزی و تاریخی مرتبط می‌دانند. فرهاد دفتری یک مرور تاریخی کلی بر مطالعات در زمینه‌ی اسماعیلیه در کتاب‌اش «تاریخ و عقاید اسماعیلیه» (کیمبرج ۱۹۹۰)، فصل ۱، ارایه می‌کند.

^۴ لالانی، اندیشه‌ی نخستین شیعی، ص. ۱۹ متن انگلیسی

فصل دوم کتاب بر مفهوم امامت پیش از دوره‌ی امام باقر تمرکز دارد. پس از حضرت علی، معاویه سلسله‌ی اموی را بنیان گذاشت. بسیاری از حامیان اهل بیت پیامبر امویان را غاصب رهبری سیاسی مسلمان‌ها می‌دانستند. چکیده‌ی سخنان این فصل این است که هر چند گفته می‌شود حمایت از اهل بیت پیامبر از روزهای نخستین تاریخ مسلمانان وجود داشته است، این واقعه‌ی کربلا (۶۱ ه. ق. / ۶۸۰ م.) بود که تبدیل به نقطه‌ی کانونی تبیین احساسات و عواطف مردم نسبت به اهل بیت پیامبر و در مخالفت با سلطه‌ی امویان شد. کربلا که محل شهادت امام حسین و اصحاب او بود، نشانه‌ی نقطه‌ی اوج سرکوب اهل بیت پیامبر به دست امویان بود. در نتیجه، واقعه‌ی کربلا به منزله‌ی یک نماد دینی-سیاسی عمل کرد که به بسیاری از جنبش‌های مختلف شیعی معنا و احساس بخشید. نویسنده چند مورد از این جنبش‌ها را بررسی می‌کند و در زیر به برخی از این‌ها می‌پردازیم.

در فصل سوم، زندگی و کار امام باقر بررسی می‌شود. هنگامی که پدر امام باقر، امام زین العابدین، در سال ۹۴ ه. ق. / ۷۱۴ م. از دنیا می‌رود، میان شیعیان بر سر جانشین به حق امام از میان بازماندگان مختلف حضرت علی اختلاف بود. لذا، گروه‌های مختلف امامت را برای رهبران خود ادعا می‌کردند. کیسانیه و زیدیه از برجسته‌ترین این گروه‌ها به شمار می‌رفتند.

فصل چهارم عقیده‌ی امامت را از نگاه امام باقر با تکیه بر مبانی قرآنی و احادیث بررسی می‌کند. این فصل در حقیقت قلب این کتاب به شمار می‌آید. این کتاب به تفصیل مشخصه‌های برجسته‌ی ادعای امام باقر را نسبت به امامت بررسی می‌کند و دلایل توفیق آن را ارایه می‌کند.

فصول پنجم تا هفتم به بررسی سهم امام باقر در مباحثات کلامی، شکل‌گیری ادبیات حدیث و مشارکت او در حوزه‌ی فقه اختصاص یافته‌اند.

زندگی و روزگار امام باقر

نام کامل امام باقر که در سال ۵۷ ه. ق. / ۷۱۴ م. به دنیا آمد، عبارت بود از محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی‌طالب. در این ایام، معاویه سلطه‌ی خویش را تثبیت کرده بود در پی بیعت گرفتن برای فرزندانش یزید بود تا پایه‌های سلسله‌ی اموی را محکم کند. بنا به روایات شیعی، امام باقر در سال ۹۴ ه. ق. / ۷۱۴ م. در مدینه پس از وفات پدرش، امام زین العابدین به امامت رسید.

---

^۵و. ایوانف، «جنبش‌های نخستین شیعی» در مجله‌ی شاخه‌ی بمبئی انجمن سلطنتی آسیایی (۱۹۴۱)، ج. ۱۷، ص. ۱.

چنان‌که پیشتر ذکر آن رفت، اختلافات بر سر مسأله‌ی رهبری جامعه‌ی مسلمانان به مرور زمان به شدت پیچیده‌تر شده بود. در طی سه قرن نخست تاریخ اسلام، بسیاری از مسایل دیگر نیز منجر به بحث‌ها و مناظراتی میان مکاتب مختلف فکری شده بود. این مسایل شامل تعریف معنای یک مسلمان واقعی و مسأله‌ی جبر و اختیار بود. نویسندگانی این طبیعت پویا و زنده‌ی این بحث‌ها و سایر بحث‌های دینی-سیاسی را با «واکنش‌های شیمیایی» مقایسه کرده است «که در نتیجه‌ی آن، رسوبی پس از پایان این واکنش باقی می‌ماند».^۶ در دل این پویایی، تمایلی نیز برای زندگی کردن بر اساس آرمان‌های اسلامی در بستر شرایط متغیر زمان بود. افرادی که احساسات شیعی داشتند به هدایت و راهنمایی امامان‌شان برای رسیدن به این هدف توجه داشتند. این تمایل همچنین قوه‌ی محرکه‌ی تلاش‌هایی بود، به ویژه در زمینه‌های قانونی و حقوقی، در جهت ایجاد نظامی که این شیوه‌ی زندگی را بر اساس آرمان‌های اسلامی ارایه کند.^۷

در زندگی امام باقر، می‌توان انعکاس روزگار پرآشوبی را که او در آن می‌زیست مشاهده کرد. زندگی او اشتغال جدی او را با عقاید مهم زمان‌اش نشان می‌دهد که او را قادر ساخت تا تأثیر خود را بر زندگی عقلانی زمان خود باقی بگذارد. با این حال، او فردی انقلابی نبود و با شورش مسلحانه در برابر امویان مخالف بود. او – چنان‌که نویسنده‌ی این کتاب می‌گوید – مدافع «مفهوم امامت غیر-شورشی» بود و در پی جلب پیروان از طریق قلم بود تا از طریق شمشیر. عنوان «باقر العلم» که به او داده شده است، یعنی «شکافنده‌ی دانش»^۸، گویاترین تصویر را از رهیافت او به موضوعات زمان‌اش ارایه می‌دهد.^۹

اثر حاضر، سهم امام باقر را در زمینه‌های مختلف نشان می‌دهد. این‌جا ما تنها بر سهم او در تبیین اصل امامت تمرکز خواهیم داشت تا دغدغه‌های اجتماعی و سیاسی زمان او و واکنش او را به آن‌ها به تصویر بکشیم. چنان‌که پیشتر ذکر آن رفت، مدعیان بسیاری برای امامت در زمان امام باقر وجود داشتند. شرح مختصری از این‌ها می‌تواند بینش مفیدی در این زمینه به ما بدهد.

---

^۶ عزیز اسماعیل، «اسلام و مدرنیت: افق‌های عقلانی»، در «گاهنامه‌ی مسلمانان» ویراسته‌ی عظیم نانچی (دیترویت، ۱۹۹۶)

^۷ نگین یآوری، «ماهیت متحول شریعت» در مجله‌ی «اسماعیلی کانادا» (ژوئیه ۱۹۹۹). این مقاله تحول تاریخ و تصویرهای امروزی از شریعت را بررسی می‌کند.

^۸ در سنت اسلامی، علم گاهی اوقات با ارایه‌ی قیاس درخت با ریشه و شاخه‌های آن فهمیده می‌شد. مفهوم شکافتن علم شاید متضمن این فهم قیاسی از دانش باشد و، چنان‌که لالانی می‌گوید، نشان‌دهنده‌ی این که امام باقر یکی از کسانی تلقی می‌شد که به ریشه یا اصول علم مراجعه می‌کرد.

^۹ نویسنده درباره‌ی اهمیت این عنوان کاوش می‌کند به ویژه درباره‌ی اهمیت آن در تحکیم ارتباط‌های معنوی آن با نبود و ادعای امام باقر نسبت به امامت.

کیسانیه گروه‌هایی بودند که ادعای امامت را از طریق سومین پسر حضرت علی، محمد الحنفیه^{۱۰}، دنبال می‌کردند. اختلاف بر سر این‌که چه کسی در این سلسله امام بر حق است، باعث ایجاد شاخه‌های مختلفی در درون کیسانیه شد. یکی از مشخصه‌های مهم این گروه‌ها باور به مفهوم «نص» به عنوان مبنای ادعای جانشینی بود. چنان‌که خواهیم دید، اعتقاد به «نص» نقش مهمی نیز در تبیینی که امام باقر از امامت داشت ایفا کرد.

گروهی دیگر در آن زمان از زید، برادر ناتنی امام باقر حمایت کردند. این گروه بعداً به عنوان زیدیه معروف شدند. در میان مورخان درباره‌ی انگیزه‌های زید در ادعای امامت اختلاف است، اما چنین بر می‌آید که مشخصه‌ی اصلی عقاید این گروه موضع آن‌ها بود مبنی بر این‌که امام باید بتواند علیه حاکم نامشروع قیام کند، در در این مورد حاکم نامشروع امویان بودند^{۱۱}. در نتیجه، آن‌ها معیار امامت را بر حسب مسایل سیاسی و نظامی تبیین کردند. علاوه بر این، آن‌ها هیچ اهمیتی برای جانشینی موروثی و «نص» قایل نبودند.

یکی از نتایج مهمی که نویسنده از تنوع این گروه‌ها می‌گیرد این است که «نزد بسیاری از همفکران نخستین شیعیان مهم نبود که رهبر چه کسی باشد. چیزی که مهم بود این بود که از تبار هاشمیان باشد»^{۱۲}. این گروه‌ها و افراد بیشتر در پی به دست آوردن پشتیبانی عامه‌ی مردم بودند و تصورشان از امامت تا حدودی در پاسخ به نیازهای مردمی بود که می‌خواستند حمایت‌شان را به دست بیاورند.^{۱۳}

علاوه بر این، در بسیاری از این جنبش‌های نخستین شیعی به دشواری بتوان احساسات دینی را از آرمان‌های اجتماعی تمیز داد. چنان‌که پیش‌تر ذکر آن رفت، حاکمیت امویان در بسیاری از حوزه‌های جامعه با مخالفت روبرو شده بود. ریشه‌های این نفرت بسیار بودند و از نابرابری نژادی و قومی گرفته تا احساس غصب شدن حق اهل بیت پیامبر را در بر می‌گرفت. یکی از گروه‌های ناراضی، «موالیان» بودند. این‌ها مسلمانان غیر عربی بودند که برای حفاظت و احراز موقعیت خود به قبایل عرب وابسته بودند. آن‌ها از جایگاه پایینی که به آن‌ها داده شده بود بیزار بودند و گرایش آن‌ها به مواضع شیعی یکی از راه‌های ابراز این نارضایتی بود.

ادعای امام باقر نسبت به امامت

تبیین امام باقر از امامت را باید در بستر اجتماعی و عقلانی ذکر شده در بالا دید: ماهیت مستحکم و زورگوی

---

^{۱۰} محمد بن الحنفیه پسر حضرت علی از طریق همسرش خوله از قبیله‌ی بنو حنیفه بود، که ایشان پس از وفات همسر نخست‌شان حضرت فاطمه با او ازدواج کرد (دفتری، تاریخ و عقاید، ص. ۵۲ متن انگلیسی).

^{۱۱} دفتری، تاریخ و عقاید، ص ۷۰ متن انگلیسی

^{۱۲} این‌جا هاشمیان به معنای کسانی هستند که متعلق به قبیله‌ی بنی هاشم هستند و نام‌شان را از نیای بزرگ پیامبر، هاشم بن عبد مناف می‌گیرند. لالانی، ص. ۴۳. همچنین به نمودار نسب‌نامه‌ها در کتاب مراجعه کنید.

^{۱۳} لالانی، ص. ۱۰.

حاکمیت امویان، اختلاف بر سر مسأله‌ی رهبری و پدیدار شدن گروه‌های ناراضی. نگاه متفاوت به این ماجرا، به تعبیر دورکهایم، «جدا کردن آن از سرچشمه‌های زنده‌ی آن است؛ که فهم آن را غیر ممکن می‌کند»^{۱۴}. اما، چنان‌که نویسنده متذکر شده است «تشیع معمولاً با اشاره به عوامل سیاسی و اجتماعی توضیح داده شده است. باید تأکید زیادی بر پدیده‌ی دینی اسلام شیعی کرد.» بدون قربانی کردن بستر اجتماعی، هدف کلیدی این کتاب ادای سهمی در راستای این نیاز اخیر است. بدین ترتیب، نویسنده بر مدعیات دینی امام باقر نسبت به امامت تمرکز دارد.

نکات اصلی نظریه‌ی امامت نزد امام باقر را می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد: از قرآن و حدیث می‌توان استنباط کرد که پیامبر امام علی را به عنوان جانشین خود انتخاب کرده است. این نص صریح همراه بوده است با انتقال علم و نور پیامبر به حضرت علی. علم و نوری که امام از طریق نص واجد آن شده است او را «معصوم» می‌سازد، یعنی مصون از خطا و گناه. فصل چهارم کتاب، اساساً تفصیلی است از این نظریه.^{۱۵}

رهیافت امام باقر به تحکیم مبنای قرآنی امامت متضمن اظهار نظر درباره‌ی آیات خاص قرآن است و ارایه‌ی تفسیری که مؤید ادعای او باشد. این تفسیرها نهایتاً مبنای تبیین اصل امامت توسط بسیاری از نویسندگان شیعی از جمله قاضی نعمان (و. ۳۶۳ ه. ق. / ۹۷۴ م.) و دانشمند شیعه‌ی اثنی عشری کلینی (و. ۳۲۹ ه. ق. / ۹۴۱-۹۴۰ م) می‌شود.

در زمان امام باقر، احادیث پیامبر نیز به عنوان مبنای مهمی در فقه و کلام اسلامی اهمیت پیدا کردند. بدین ترتیب، امام به برهان‌های دیگری نیز در تأیید ادعای خود نسبت به امام از احادیث پیامبر استناد کرد. او واقعه‌ی مشهور غدیر خم و حدیث پیامبر را در رابطه با آن در زمره‌ی مهم‌ترین احادیث در این زمینه می‌دید. دکتر لالانی در بحث درباره‌ی این حدیث و احادیث دیگر، جنجال‌ها و اختلاف نظرهایی که را کج‌هول کلمات یا عبارت خاص آن پدید آمده‌اند بررسی می‌کند.

آنچه که مخصوصاً درخور توجه است این است که فهم شیعیان و اهل سنت را از آیات قرآنی و احادیث خاص از پیامبر را که توسط امام باقر در تأیید مدعای‌اش به کار گرفته شده‌اند، مرتب می‌کند. لذا، خواننده، این فرصت را پیدا می‌کند که ماهیت محل نزاع مفهوم امامت را در آن زمان ببیند. این نکته همچنین کمک به ایجاد بحث آگاهانه‌تری درباره‌ی تاریخ نخستین این مفهوم بنیادین اسلام شیعی می‌کند.

می‌توان دید که امام باقر از دیدگاهی از امامت پشتیبانی می‌کند که صلح‌طلب و غیر نظامی بود. با اعتنا به پیشینه‌ی

---

^{۱۴} امیل دورکهایم، «وسترمارک، ریشه‌ها و تحول عقاید اخلاقی» در «دورکهایم: مقالاتی درباره‌ی اخلاقیات و آموزش» (ویراسته‌ی و. پیکرینگ، لندن، ۱۹۷۹)
^{۱۵} بررسی بسیار سهل‌الوصول و ساده‌ای از اصطلاحات علم، نور و عصمت در فصل چهارم این کتاب آمده است، به ویژه در صفحات ۷۶ تا ۸۳ متن انگلیسی کتاب. خواننده شاید این بررسی را از حیث پیشینه‌ی تاریخی این اصطلاحات مفید بیابد.

موضوع، این خود نشان‌دهنده‌ی ارزیابی واقع‌گرایانه‌ای از وضعیت سیاسی زمان بود که امویان از حیث نظامی غیر قابل حمله بودند. امام برای خود نقشی معنوی و عقلانی قایل بود تا سیاسی. تأکید او بر امر نص این امتیاز را در میان سایر مدعیان امامت به خاطر تبار برجسته‌اش می‌داد، هم از طرف پدری و هم از طرف مادری، اجداد او نوادگان پیامبر بودند. در روزگاری که نسب‌نامه‌ها نقشی بسیار مهم در تعیین جایگاه فرد ایفا می‌کردند، این تأکید بر «نص» نه تنها کمک می‌کرد تا این وضعیت پیچیده کمی منظم شود، بلکه بنیانی قاعده‌مند برای یک منبع مستحکم ولایت و مرجعیت ارایه می‌کرد. تأکید او بر علم امام در راستای تلاش‌اش برای ایجاد مفهوم صلح‌طلب از امامت بود. به جای شمشیر، مایه‌ی مشروعیت از نو تعریف شده بود و مصدر آن قلم و عقل قلمداد می‌شد. از آن‌جا که دو شاخه‌ی تشیع - اسماعیلیان و اثنی‌عشریان - هر دو عقاید امامت خود را به امام جعفر صادق و امام محمد باقر می‌رسانند، به جاست که بگوییم نظریه‌ی امامت تبیین شده توسط امام باقر نهایتاً مبدل به ماندگارترین در میان سایر نظریه‌های رقیب شد.

نتیجه

فصل نهایی کتاب، سهم امام باقر را در سایر گفتمان‌های مربوط - کلامی و فقهی - زمان خودش برجسته می‌سازد. بسیاری از صورت‌بندی‌های او همچنان ثمرات مفیدی در زمینه‌ی تفکر درباره‌ی موضوعات فراروی مسلمان نخستین بود. به عنوان مثال، تمایزی که او میان اسلام و ایمان قایل شده است، هنوز یکی از مشهورترین نقل‌قول‌ها در این زمینه است. او همچنین به مسأله‌ی همواره مطرح جبر و اختیار نیز پرداخته است.

در زمان امام باقر، مردم شروع به جمع‌آوری و مقایسه‌ی احادیث معتبر از پیامبر کرده بودند. یکی از اعتبارهای امام شکل دادن به رهیافت شیعی به حدیث بود. در مقایسه با گردآوری احادیث نزد اهل سنت، که منحصر به گفته‌ها و اعمال پیامبر بود، شیعیان احادیث را سخنانی از پیامبر و امامان تلقی می‌کردند که به نسل بعدی منتقل شده‌اند.^{۱۶} این تلقی از حدیث را می‌توان از منبعث از نظریه‌ی امامت تدوین شده توسط امام باقر دانست که امام مخزن علم به ارث رسیده از سوی پیامبر است.^{۱۷} هر چند جایگاه منحصر به فرد امام باقر در مجموعه‌های حدیث شیعی تعجب‌آور نیست، او خود «در شمار یکی از معتبرترین مراجع و سندهای احادیث پیامبر است که حلقه‌های غیر شیعی نیز علی‌الافتاق او را قبول دارند...»^{۱۸}

مطالعه‌ی زندگی و آموزه‌های امام باقر امروزه برای ما از جهات مختلفی مهم است. مسأله‌ی ولایت و رهبری در اسلام هنوز در دنیای امروز به اندازه‌ی زمان امام باقر محوری و مهم است. در رویارویی با این موضوع، یک نگاه

^{۱۶} لالانی، ص. ۱۰۳.

^{۱۷} لالانی، ص. ۱۰۳.

^{۱۸} لالانی، ص. ۹۶.

تاریخی آگاهانه به موضوع بسیار ارزشمند است. این‌جا زندگی و اندیشه‌های امام باقر به ما کمک می‌کند که درک کنیم چگونه عقیده‌ی امامت در دوره‌های نخستین تاریخ مسلمانان شکل گرفته است: تفسیر او از اصطلاحاتی همچون «نور»، «نص» و «علم» در فهم بحث‌های تاریخی حول مسأله‌ی ولایت بسیار روشنگرند. به طریق مشابه، پاسخ‌های او به بسیاری از مسایل همیشگی همچون مسأله‌ی جبر و اختیار آدمی پاسخ‌هایی تأمل‌برانگیزند و فهم ما را از آن‌ها غنا می‌بخشند. اما، بزرگ‌ترین میراث امام باقر چه بسا در این نکته نهفته است که او به ما یادآور می‌شود که زندگی عقلانی در اسلام قادر به پرداختن به پرسش‌ها و دغدغه‌های زمان هر انسانی است – و این درسی است که به یاد داشتن آن در دنیای امروز ارزشمند است.

فرید پنجوانی

مربی آموزشی، بخش آموزش و بخش هماهنگ‌کننده‌ی ایترب‌ها و مؤسسه‌ی مطالعات اسماعیلی
مؤسسه‌ی مطالعات اسماعیلی